

predikant te beroepen. Pelgrim deelde nog mee dat de hervormde burgerij de komst van een lutherse voorganger op prijs zou stellen, vooral als men 'een man van smaak, letterkundige beschaving en goede voordragt' zou kunnen beroepen.

Vervolgens reisden zij naar *Tiel*, waar de situatie ongunstiger was dan in Leerdam. Hun werd meegedeeld door de ouderling Schütz, een schoenmaker, dat het aantal leden sterk was vermindert, vooral omdat er geen catechisatie werd gegeven door de predikant van de hoofdgemeente Culemborg. Bij de laatste viering van het Avondmaal waren slechts tien mannen en twee vrouwen aanwezig geweest, hoewel gewoonlijk wel ruim veertig leden aan de viering van het sacrament deelnamen. Men hield de diensten in de Sint Caeciliakapel, waarbij men gebruik maakte van een hervormde voorzanger, onder wiens leiding men zong uit het in 1807 verschenen hervormde gezangboek 'Evangelische gezangen'. Dertien leden waren gehuwd met hervormden, waardoor een deel van hun kinderen tot de hervormde gemeente ging behoren, terwijl drie leden waren gehuwd met rooms-katholieken, uit welke huwelijken al dertien kinderen rooms-katholiek waren gedoopt. Ook hier was de financiële situatie ongunstig. Hoewel men graag een voorganger zou willen beroepen waren de leden niet bereid een jaarlijkse bijdrage te geven voordat zij de te beroepen persoon zelf zouden hebben gehoord.²⁶

Aangekomen in *Zaltbommel* troffen zij eveneens een ongunstige situatie aan. Het aantal leden was van ruim zestig teruggelopen tot 25, hetgeen zij vooral weten aan het gebrek aan een geregeld kerkelijk toezicht. Tot de kerkenraadsleden behoorde W. Feuerstake, 'castelijn in het zeer fraaije departementsgebouw tot nut van 't algemeen'. De enige bron van inkomsten was nog een jaarlijkse bijdrage groot f 50,- van het Departement van Eredienst. Voor de kerkdiensten kon men gebruik maken van de hervormde Kleine of Gasthuiskerk. Tweemaal per jaar reisde de predikant van de hoofdgemeente 's-Hertogenbosch naar Zaltbommel om het Avondmaal te bedienen. Deze werd dan van zijn woonplaats afgehaald, soms met een schuitje, en gastvrij ontvangen. Aangezien hij uitsluitend in de week wenste te komen werden deze vieringen slecht bezocht, omdat veel leden dan door hun werkzaamheden of anderszins niet in staat waren aanwezig te zijn. De gewone zondagsdiensten werden geleid door niet-predikanten; daarbij maakte men gebruik van het hervormde gezangboek. Zimmerman en Nieuwenhuis waren tenslotte van mening dat ook hier een predikant of proponent met een goede voordracht ook de waardering van de hervormde burgerij zou kunnen verwerven.²⁷

Te *Heusden* kwamen Decker Zimmerman en Nieuwenhuis naar hun eigen idee nog net op tijd. De kerkenraad, onder aan-

overeenstemming achtte met de orthodoxe lutherse belijdenisgeschriften. Het was zeer ongebruikelijk dat een hersteld evangelisch-lutherse predikant vooringing in een evangelisch-lutherse gemeente. Dat de Gorinchemse predikant T.C.C. Everts toch in Leerdam mocht voorgaan was te danken aan de grote sympathie die men aldaar had voor zijn persoon. Zie over hem: J. Loosjes, *Naamlijst van predikanten, hoogleeraren en proponenten der Luthersche Kerk in Nederland* (verder afgekort als: Loosjes, *Naamlijst*), 's-Gravenhage 1925, s.v. - Ook alle hierna genoemde lutherse predikanten worden in dit werk van Loosjes vermeld.

²⁶ Zie over Tiel ook: *Hoe het Lutherde*, dl. 1, 169-175.

²⁷ Zie over Zaltbommel ook: A. Vos, De evangelisch-lutherse kerk te Zaltbommel: een 'filiaalgemeente', in: *Documentatieblad lutherse kerkgeschiedenis*, nr. 23, 1998, 46-64; *Stichting*, 23.